भूगोलवेगजनितेन समीरणेन केतादयोऽप्यपरदिग्गतयः सदा स्युः। प्रासादभूधरशिरांस्यपि संपतन्ति तस्माद्भ्रमत्यनुगणस्त्वचलैव"। रङ्गनाथोऽपि "यदि च भ्रमति क्षमा तदा स्वकुलायं कथमाप्नुयुः खगाः। इयोऽभिनभः वसुन्धरा निपतन्तः स्युरपांपतेर्दिशि। पुरतोऽभिमुखे भ्रमे भुवो वरुणाशाभिमुखो व्रजेद्घनः। अथ मन्दगमात् तथा भवेत् कथमेकेन दिशा परिभ्रमः" इत्याह।

सि० शि० भूमेरेव स्थितत्वं व्यवस्थापितं यथा "भूमेः पिण्डः शशाङ्कस्तरविरविकुजेज्य किंनक्षत्रकक्षा-दृत्तैर्वृत्तो हतः सन् सदनिलसलिलव्योमतेजोमयोऽयम्। नान्याधारः खशक्त्यैव वियति नियतं तिष्ठतीहास्य पृष्ठे निष्ठं विश्वं च शश्वत् सदनुजमनुजादित्यदैत्यं समन्तात्। सर्वतः पर्वतारामग्रामचैत्यचयैश्चितः। कदम्ब-कुसुमग्रन्थिः केसरप्रसरैरिव" सि० शि०। "योऽयं सदनिलसलिलव्योमतेजोमय इति पाञ्चभौतिको भूमेः पिण्डो वृत्तो वर्तुलाकाररूढवहिस्थैः शशाङ्कादिकक्षावृत्तैरावृतः सन्ननन्याधारः खशक्त्यैव नियतं निश्चितं वियत्याकाशे तिष्ठति। ततपृष्ठनिष्ठं च जगत्। सदनुजमनुजादित्यदैत्यम्। दनुजा दानवाः। मनुजा मानवाः। आदित्या देवाः। दैत्या असुराः। तैः समेतं समन्तात् तिष्ठति। शेषं स्पष्टार्थम्" प्रमि०। इदानीं पुराणेषु भूमेराधार-परम्परा या पठिता तां निराकुर्वन्नाह। "मूर्ती धर्ता चेद्धरित्रास्ततोऽन्यस्तस्याप्यन्योऽस्यैवमत्रानवस्था। अन्ये कल्प्या चेत् स्वशक्तिः किमाद्ये किं नो भूमेः साप्यमूर्तेश्च मूर्तिः" सि०शि०। कथमियं भूमेः स्वशक्तिरित्याशङ्कां परिहरन्नाह। "यथोष्णतार्कानलयोश्च, शीतता विधौ, द्रुतिः कैः कठिनत्वमश्मनि। मरुच्चलो भूरचला स्वभावतो यतो विचित्रा वत वस्तुशक्तयः। आकृष्टिशक्तिश्च मही तया यत् खस्थं गुरु स्वाभिमुखं स्वशक्त्या। आकृष्यते तत्पततीव भाति समे समन्तात् क्व पतत्वियं खे" सि०शि०। "आकृष्टिशक्तिश्च मही यनेन भूमेरधःपतनशङ्का तत्तिर्यगधःस्थितानां चाधःपतनशङ्का निरस्ता" प्रमि०। तथान्यत्रापि युक्तिस्तत्र दर्शिता यथा "विलोक्याङ्का प्रव-मतस्य परिभ्रमम्"। "यदा भरणीस्थो रविर्भवति तदा तस्यास्तमयकाले ध्रुवमतस्तिर्यक्स्थो भवति। तस्य शुक्रतारा पश्चिमतः, पुच्छतारा पूर्वतः। तदा शुक्रता-रास्तले रविरित्यर्थः। अथ निशावसाने शुक्रतारा परिवर्त्य पूर्वतो याति। पुच्छतारा पश्चिमतो याति। ततो शुक्रतारास्तलगतस्यैवार्कस्योदयो दृश्यते" प्रमि०। अत्रायमाशयः यदि भूमेरेव चलनं न भचक्रस्य चलन-मङ्गीक्रियेत तदा ध्रुवमतस्यस्य ध्रुवतारासन्निकृष्टस्थाने भचक्रे स्थितस्य स्थूलतारात्मकताराद्वयस्य ध्रुवचतुर्दिशु भचक्रभ्रमणवत् पश्चात् प्रत्यहमेकेनाङ्का परिभ्रमणं दृश्यते भरणीस्थे सूर्ये च अस्तमयकाले ध्रुवमतस्य शुक्र-तारायाः पश्चिमस्थत्वं पुच्छतारायाश्च पूर्वस्थत्वं दृश्यते दृश्यते च निशावसाने तयोर्दिग्विपर्ययः। भूमेरेव चल-नात् तस्योदयास्तमयस्वीकारे यथास्थितैकरूपेणावस्थानमपि दृश्यते न च तथा दृश्यते। अतो भचक्रस्यैव चलनात् सर्वव्यवहारोपपत्तौ सुधा भूमेश्चलनाङ्गीकारेण। एवं सप्तर्षिमण्डलस्य मरीच्यादिक्रमेण निशामुखे उदयसमये पूर्वस्थत्वमस्तमयकाले निशावसाने च तद्विपर्ययेणावस्थानं भचक्रभ्रमणं विनाऽनुपपन्नमेव तेषां च राशिचक्रे यथा पूर्वादिक्रमेण स्थितिः शतवर्षेणैकैकनक्षत्रभोगस्तथा ऋषिशब्दे १४५।१पृ० दर्शितम्। अत्र श्रीपतिना "प्रासाद-शिरांसि पतन्तीति" यदुक्तं तदापाततः भूमेः खोर्द्धाकाश-विभागस्थानस्थानां तथाकृतमूर्तीनामेव भूमौ पतनमिति नियमेन स्वाधिष्ठिततया भूभागस्यैवाधोभागतलैव पतन-सम्भवात् तेन न प्रासादशिरःपतनसम्भवः "क्वाधःपतेदिति वाक्यापर्यालोचनया तथैवावगमादिति सुधीभिर्भाव्यम्। भूचलने अन्येऽपि दोषाः दृश्यन्ते। तथाहि पूर्वापर-भागे तुल्यवन्नैवाकाशे क्षिप्तशरयोः समगतिरेव प्रत्यक्ष-सिद्धा समया गत्या च तुल्यभूमिभागे एव तयोः पतनसु-चितम्। भूमेः प्राग्गतित्वाङ्गीकारे च प्राक्क्षिप्तस्याधिक-भूम्यन्तरे, पश्चात्क्षिप्तस्य चाल्पभूम्यन्तरे पतनं स्यात्। न च तथा लक्ष्यते। किञ्च द्वादशयोजनात्मकभूवायुना सार्द्धं भूमेः प्राग्गतिस्वीकर्त्तॄणामिलण्डीयज्योतिर्विदां मतेऽपि प्राग्गतेः शरस्य वायुनुकूलत्वादपि अधिकगतित्वं प्रत्यग्गतेस्तु प्रतिकूलत्वं वायुना प्रतिरोधात् अल्पगतित्वमपि स्रोतो-ऽनुकूलप्रतिकूलगतिमतोर्गतिभेदवत् स्यात्।

किञ्च आर्यभट्टमते भूमेः स्वकक्षायामेव भ्रमणाङ्गीकारेऽपि इलण्डीयज्योतिर्भिः प्रत्यहं भूमेरेककारं प्राग्गतावपि वर्षेण च क्रमशः सूर्यमण्डलभ्रमणमङ्गीकृतं तथाङ्गी-कारे च भूमेः विषुवद्स्थानावधि षड्राशिषु क्रमशो वेष्टना-कारेणोर्द्ध्वं गत्वा षण्मासोत्तरं सूर्यस्योर्द्ध्वं स्थितिः स्यात्। तथा च तदानीं सूर्यस्य भूदृक्तामेक्षया यावदुच्छ्रितप्रदेशे-स्थितिस्तावद्भिर्योजनैः सूर्यस्योर्द्ध्वं भूमेः स्थितिः अयनद्वये च